

Här kan inget bevaras – några utvecklingar från Marcia Sá Cavalcante Schubacks tankar om sömnens filosofiska betydelse

Kate Larson

Mot slutet av Marcia Sá Cavalcante Schubacks essä ”Den hermeneutiska sömnen” förekommer satsen ”här kan inget bevaras”.¹ Det är den beskrivning av sömnen Cavalcante når fram till efter sin läsning av Aristoteles (och andra tänkare). Eftersom essän är en integrerad del av Cavalcantes *Lovtal till intet*, torde detta påstående åtföljas av ett implicit utropstecken. Jag försedde det med ett sådant under läsningen. Det handlar ju här inte, som så ofta i filosofins historia när det kommer till sömn och dröm, om en brist. Sömnen ges ett specifikt ”här”, och att ”inget kan bevaras” framstår inte förknippat med värdelöshet och flyktighet utan med öppenhet, liv och överflöd – förtätning snarare än tillspillogivande. Utgångspunkten för essän är, som titeln utlovar, en diskussion av sömnen för att fördjupa och utveckla den filosofiska hermeneutiken. Om det förflutna (vare sig lev, tänkt eller skrivet) tidigare betraktats som slutet, ett faktum, att likna vid en död kropp, lånar sig den sovande kroppen snarare till en liknelse för den hermeneutiska förståelsen av förflutenhet; den kan väckas och vaknar inte heller alltid som den samma.

I mitt tycke kräver inte Cavalcantes essä några tillägg. Här finns förvisso en rikedom av tankar och uppslag att tänka vidare kring men texten är trogen sin form och utgångspunkt, den förstår och öppnar samtidigt, just såsom hon själv beskriver hermeneutikens kärna. Så jag vill stanna i mitt utropstecken, och i det som öppnas därigenom.

¹ Marcia Sá Cavalcante Schuback, ”Den hermeneutiska sömnen”, *Lovtal till intet*, (Göteborg: Glänta Production, 2006), 151 (hädanefter LTI).

Jag kommer således att tillåta mig smått svävande, drömmande utvikningar, ett slags amplifikation utifrån Cavalcantes text som jag hoppas förstärker dess lovtal till det mellanrum som är lika koncentrerat som obestämt, lika tomt som öppet.

Mellanrummet och det demoniska

Aristoteles, vars texter om sömn och dröm Cavalcante tar som utgångspunkt för sin diskussion, menar att drömmarna kommer till oss från det mellanrum som åtskiljer det mänskliga och det gudomliga. Detta område, det daimoniska, är samtidigt förmedlande, hermeneutikens ort kan vi säga, med tanke på att Hermes ofta beskrivs som en budbärare och förmedlare. Drömmar kan vara mer eller mindre visionära, de drabbar oss som om de kom utifrån men äger rum djupt inom oss, intimt förknippade med sömnen, deras naturliga ort.

Under filosofins historia har det daimoniska tenderat att sammanfalla med de negativa aspekter som tillhör ”det demoniska”. Detta mellanrum kantrar mot demonisk obestämdhet snarare än tillblivelse och öppenhet. Jag väljer att illustrera detta genom den tidiga amerikanske filosofen Ralph Waldo Emerson eftersom han sorterar dröm och sömn inunder rubriken ”demonologi” (vilket han inte ensam om).²

Detta mellanrum framstår i Emersons utläggning som en ganska rik skräpkammare men trots ett stundvis raljerande tonfall går det i redogörelsen att avläsa ett reellt känt hot. Drömmar delar här rum med allehanda ockulta fenomen, mesmerism och spiritism till exempel. Det ockulta, om än genom historien ofta hånat, har inte bara skytts som rester av en icke upplyst tid, dess destabiliserande kraft tycks ännu vara hotfull. Möjligen därför ägnar Emerson mest utrymme och störst vältalighet åt drömmen. Den kräver ju inga särskilda gåvor, tillhör var och en som sover, och sömnen är en del av oss. Han går bortom vakenhetsidealets gängse beskrivningar och talar om hur drömmen gör oss tudelade, bipolära. Det drömmande och sovande jaget är inte identiskt med det vakna men är heller inte icke-jag, utan bägge. Liksom att i drömmen varje handling inte bara påminner om sin motsats utan sammanfaller med den. Och trots att han

² Ralph Waldo Emerson, *Complete Works of RWE*, Volume X Lectures and Biographical Sketches, Demonology, www.rwe.org/demonology (hämtat 11/9-2016).

skriver att drömmen svartsjukt undandrar sig minnet, försvinner så fort vi griper efter den i uppvaknandet – något som ju skulle göra den ganska harmlös – talar han om att vi äger två minnen, vårt vakenlivs och drömmens. Drömmen har också sina upprepningar och vanor, hemtama rum och landskap. Vi återvänder till våra drömplatser, gör återkommande resor längs samma vägar, möter samma människor – vars like vårt dagsminne inte innehåller. Han skriver att detta vore värt att utforska, till exempel de erfarenheter av *deja vu* som uppträder i det vakna livet, men han tycks främst fly denna främmandegörande parallellism. Emerson beaktar över huvud taget inte möjligheten av en komplementär relation mellan vaken- och drömliv. Något som inom psykologin på skilda sätt uppmärksammas av Sigmund Freud och C. G. Jung och som Cavalcante visar att redan Aristoteles var på spåret. Om det varit vanligt att använda sömn som en metafor för brist på insikt, kunskapsmässig eller moralisk, kan vi här tala om ett slags vakenhet i sömnen, eller ett drömmens insiktsfulla seende.

I botten av Emersons skrift finns inte bara rädslan för det demoniska – det moraliskt obestämda, det i tillblivelse stadda; det som utmanar oss till förvaltande och till ansvar – utan även för det individuella och säregna. Det är då inte i första hand drömmens särpräglade värld (så svår att kommunicera) som Emerson tänker på utan själva sömnen. Denna förtrollerska som åtskiljer även de som somnat i en omfamning, mellan dem kan hon lägga oceaner, kontinenter och sekel. På samma sätt delar hon vårt liv itu, för att nu tala med Cavalcantes terminologi, genom att placera det främmande djupt inuti det egna.

Bryggan

Poeten Lyn Hejinian skriver att sömnen överbryggas klyftan mellan medvetande och värld (mer exakt att den är ”sovbar”). Det är ett närmast metafysiskt påstående men det står att finna i en av hennes diktsamlingar.³ I och för sig har Hejinian alltid liknat poesins språk vid drömmens och hon har även satt likhetstecken mellan poesi och tänkande – i hennes text finns inga klara gränser mellan poetik och poesi. Dock, hon gör ingen specifik utläggning av eller kring sitt påstående, det visar sig på en mängd olika sätt,

³ Lyn Hejinian, *The Book of a Thousand Eyes*, (Richmond, California: Omnidawn Publishing, 2012), 23.

i dikterna, i det språk som uppstår när materialet ofta hämtas från drömmen eller närmar sig dess uttryck. Emellertid finner jag något av ett förtydligande i det Cavalcante skriver om sömnen som en plats: ”Här är jaget och rummet inte längre ett inre och ett yttre, utan jaget är redan rummet, och rummet redan jaget.”⁴ Hon når fram till denna utsaga i dialog med Maurice Blanchots ord om sömnen som en koncentration av vara, i stället för den utspriddhet som ofta förknippats med den. Blanchot lutar sig här med säkerhet mot Gaston Bachelards utsagor om intimitet och koncentration förbundna med sömn, dröm och dagdröm. Bachelard betraktar dock sömnen och nattdrömmens ”koncentration av vara” som materiell i ganska oskyldig bemärkelse, det sker en omedelbar syntes mellan jag, ting och omvärld; drömmens rum är tätt, intimt, horisonten krymper: drömmer vi att vi flyger är vi blott ”ett litet stycke flygmaterial”, vi sammanfaller med oss själva i våra nattdrömmar.⁵ Denna nattliga koncentration, då världen dras in i oss förbereder oss dock för ett uppvaknande i förvandlingens och pånyttfödelsens modus. Inte enbart kroppen föryngras genom vila utan även viljan att möta en ny dag.

Dagdrömmen däremot, som på samma sätt utgår från materiella villkor – en plats, en vila; ett slags mellanrum där tidslighet slukas av rumslighet – förenar intimitet och koncentration med oändlighet och expansion. Bachelard beskriver ofta människan som en tröskelvarelse, ständigt på gränsen mellan sitt inre och det yttre, mellan jag och värld, mottaglig likaväl som projektiv. I dagdrömmen finner han det sanna tröskeltillståndet; när det vakna medvetandet drömmer.

Bachelard lodar djupt i det icke målinriktade, det svävande öppna tillstånd dagdrömmandet försätter oss i. På ett liknande sätt som Cavalcante beskriver tätheten mellan subjekt och värld i sömnen menar Bachelard att den ömsesidiga påverkan och mottaglighet som råder mellan värld och medvetande träder fram i dagdrömmen.

Övergångar, förmedlingar

Drömmen utjämnar skillnader, producerar likheter, detta skriver redan Platon om som en brist. Blanchot, som Cavalcante ofta vänder sig till, åter-

⁴ Så Cavalcante Schuback, LTI, 149.

⁵ Gaston Bachelard, ”Oneiric space”, *The Right to Dream*, övers. J.A. Underwood, (Dallas: The Dallas Institute Publications 1988), 154.

kallar Platon i sin beskrivning av drömmen då han skriver att den kanske är just vad som *verkligt* inte är. Och detta på grund av att drömmen snuddar vid likheten och urskillningslöshetens rike, assimileringar och mutationer pågår i det oändliga, det finns inget ursprung eller en slutgiltig uppenbarelse.⁶ Hejinian kan sägas värdesätta denna till synes regressiva rörelse genom att lyfta metonymins både demokratiska och poetiska urskillningslösa *uppmärksamhet*, liksom att bli varse att vi i vår relation till drömmen oftast enbart stannar vid dess obestämdhet (indeterminacy) och inte lägger märke till dess förmedling (intermediacy).⁷

Men budskapet då? Vad är det som når oss då, enligt Hejinian, tolkningens demon rider oss även under drömmen? Hon observerar också den hårfina skillnaden mellan att minnas och att drömma vidare på en dröm, kanske vi till och med skapar den i ett efteråt?⁸ Och frågan är *vad* vi är trogna mot när det gäller drömrappporter, och vad vi vill förstå.

C. G. Jung skiljer (kanske i polemik mot Freud) mellan en analytisk, reduktiv och en konstruktiv tolkning av drömmar. Han dömer inte ut den analytiska läsningen, den har sina pragmatiska och upplysande förtjänster. Vad som utmärker den konstruktiva läsningen är inte enbart dess skapande potential utan att den till skillnad från den reduktiva inte nödvändigtvis behöver en förmedlare, en analytiker. Den drömmande själv kan konstruktivt läsa sin dröm. Jung beskriver detta möjliga samtal mellan drömmare och dröm, medvetet och omedvetet, sömn och vakenhet genom begreppet ”den transcendent funktionen”.⁹ Denna inträder vid en kris, moralisk eller begreppslig, där handlingsalternativ eller beslut, om än diametralt motsatta, väger lika eller likvärdigt tycks omöjliga och där förståelsen är satt ur spel – inom filosofin beskrivs dessa tillstånd med det sokratiska uttrycket *apori*. I sådana fall kan en erfarenhet sprungen ur en annan dimension, drömmens och/eller en estetisk, sinnlig, förflytta individen till en annan nivå, så att säga ovan den rådande konflikten, där valmöjligheter och förståelse ges en ny början. De ursprungliga motsatserna föder ett tredje, inte en kompromiss utan ett barn, självständigt och särskilt. Detta kan påminna om en

⁶ Maurice Blanchot, ”Sleep, Night”, *The Space of Literature*, övers. Anne Smock (Lincoln, London: University of Nebraska Press, 1982), 268.

⁷ Hejinian, *The Book of a Thousand Eyes*, 317.

⁸ Hejinian, ”Det säregna”, *Det öppna och det säregna* övers. Camilla Hammarström (Stockholm: Lejd, 2016), 137.

⁹ C. G. Jung, ”Den transcendent funktionen”, *Själen och döden*, övers. Lars W. Freij (Stockholm: Natur och Kultur, 1996), 106–138.

omvändelse, en radikal ny begynnelse, men behöver inte ha övergripande förändringar av värdesystem som följd, en avgörande förändring äger dock alltid rum.

Här finner jag en genklang i Cacvalcantes diskussion av Aristoteles och hans påstående att urskillningsförmågan, som utmärker människan, inte upphör i sömnen eller drömmen, den äger rum på ”annat sätt”, ibland kanske med lägre energi, andra gånger med visionär kraft.¹⁰ Jag kommer i detta sammanhang att tänka på Simone Weils beskrivning av en urskillningsförmåga som inte är ensidig, uppmärksam snarare än fokuserad. Hon tillskriver denna förmåga ett fåtal, sällsynta konstnärer till exempel, som Homeros, förmögna till flera och samtidigt läsningar av ett skeende. I Homeros fall förmågan att förmedla både segern och förlustens samtidigt sluttande plan.¹¹ Kanske sker sådant även i drömmen.

Nattens kraft

Jag har alltid uppskattat natten, och sömmarna mellan vakenliv, sömn och dröm kan ibland vara blott glest träcklade. Kanske för att jag är känslig för hypnagoga tillstånd, själva nedsjunkandet och uppstigandet, att sömn och dröm är så täta, att det går att *erfara* sömn, liksom att minnas en dröm och sedan gå omkring i både sömnens erfarenhet och drömminnet en lång stund i det vakna. Andra gånger är allting sig likt när jag vaknar, ingenting tycks ha hänt under natten, allt har vilat, tingen, jag, till och med vädret tycks oförändrat. I bästa fall är jag just utvilad och ibland återfinns inte ens sömnrester i kroppen; lemmarna fungerar friktionsfritt, medvetandet klarvakat, inga spår av drömmar. Det är klockan som har gått, natten som har övergått i dag.

Det motsatta sker också, en förändring är obeveklig om än ogripbar, kanske finns inte ens ett minne av en dröm. Jag tänker ofta på denna berättelse från en nära vän:

Familjen befann sig i sommarhuset vid insjön, det hade varit en ljus och vacker kväll. Fadern dog i sömnen och detta samtidigt som alla de andra i familjen sov, hustrun, sonen och dottern. De kunde inte minnas några

¹⁰ Sá Cavalcante, LTI, 133, 143.

¹¹ Simone Weil, ”Litteratur och moral”, *Personen och det heliga*, övers. Margit Abenius (Skellefteå: Artos, 1994), 54.

särskilda drömmar eller tecken på oro under sin sömn. Ett underligt faktum är dock att sonen, det äldsta barnet, tidigare under kvällen hade sågat sönder sin säng (i tanke att bygga en ny) och sovit utomhus på bryggan. Någon skinnömsning som ägde rum och förbereddes?

Walter Benjamin beskriver i *Passagearbetet* insomnandet som ett av de få tröskeltillstånd som ännu är oss tillgängliga i erfarenheten. Kanske det enda, eftersom det andra, uppvaknandet förutsätter sömn.¹² Bland filosofins metaforer har ljus, såsom förnuftets ljus, och vakenhet såsom full närvaro, varit ledande och, med Platons ord, duger den sovande inget till, hen kunde lika gärna vara död. I överförd bemärkelse talar till exempel Henry David Thoreau (vän till Emerson) om gemene man som sovande, det vill säga utan insikt, blick eller närvaro.¹³ Detta oaktat att det råder överensstämmelse om att vila och sömn är av betydelse för det aktiva livet och att den trygga sömnen är ett signum för det goda samhället, vars invånare inte behöver vara på sin vakt.

Jonathan Crary uppmärksammar i *24/7 – Senkapitalismen och sömnens slut* sömnen som kanske vår enda rest av ett förmodernt samhälle och det enda som, än så länge, undandrar sig exploatering. Sömnen är kanske just *värdelös*. Att den inte är utan värde biologiskt sett hör inte till frågan eftersom, enligt Crary, forskningen nu ägnar sig åt att kemiskt minska behovet av sömn snarare än att stimulera vakenhet eftersom detta gynnar aktuella militära och marknadspolitiska krafter.¹⁴ Det finns således idag även en akut moralisk liksom politisk angelägenhet att bevara sömnen och dess tillbaka-dragenhet.

I dialog med Herakleitos fragment 26 tecknar Cavalcante en pakt mellan människa och natt.¹⁵ Människan förmår i hennes tolkning skydda nattens element, ty människan ”griper/tänder nattens ljus”.¹⁶ Detta kanske på grund

¹² Walter Benjamin, *Paris, 1800-talets huvudstad. Passagearbetet*, Band 2, översättning Ulf Peter Hallberg (Stehag: Symposion, 1992), 421.

¹³ Henry David Thoreau, se till exempel *Skogsliv vid Walden*, övers. Frans G. Bengtsson (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1990), 165.

¹⁴ Jonathan Crary, *24/7 – Senkapitalismen och sömnens slut*, övers. Kim West (Stockholm: OEI editör, 2016), 10, 20–21.

¹⁵ Så Cavalcante Schuback, LTI, 143.

¹⁶ ”Människan griper i natten ett ljus, död för sig själv med utsläckta ögon, griper levande den döde i sömnen, med utsläckta ögon, griper vaken den sovande.” Cavalcante hänvisar till Hans Ruins kommentar där översättningsförslaget ”antända” diskuteras vid sidan av det valda ”gripa”. Herakleitos, *Fragment*, övers. Håkan Rehnberg och Hans Ruin (Lund: Kykeon, 1997), 65–66.

av sin tröskelvaro (Bachelard): hon faller i sömn, vaknar och däremellan drömmer hon; färdas över gränser, förmår ändå gripa, upplysa en helhet. Natten är, just därför, kapabel att vara beskyddande, den låter oss vila bortom det vakna livets hierarkier. Allt som är får i detta nattens rike finnas sida vid sida.

Anne Carson, poet och filolog, berättar i ”Every exit is an entrance”¹⁷ om sitt första minne, som är ett drömminne från treårsåldern. Hon drömmer att hon sover i sitt sovrum, på övervåningen i barndoms hemmet. Hon vaknar och går nedför trappan till vardagsrummet, det är upplyst men tomt. Rummet är precis som vanligt, ändå fullständigt främmande. Innanför det välbekanta, skriver hon, var rummet så förändrat som om det blivit galet. Barnets sätt att förstå denna drömerfarenhet bestod i att tänka: jag kom på rummet med att sova. Den vuxna Carson adderar en förebådande kvalitet till drömmen. Känslan i drömmen kommer tillbaka till henne när hennes far drabbas av demens, han är bekant och främmande på samma gång. Jag tänker på Emersons olust inför drömmens och det vakna livets till synes parallella världar – varför är det så hotfullt? Erfarenheten för Carson, trots det spöklika, oförklarliga och till och med tragiska som förknippades med denna parallellitet och annanhet, är och förblir, skriver hon, tröstande.

Och även om tröst inte är det ord jag skulle välja för att beskriva de främmandegörande erfarenheter dröm och sömn skänkt mig finner jag här en brygga till det utropstecken som inledde denna text. Det tröstande för Carson är att ha erfarit sin barndoms vardagsrum såsom inkognito, något vid sidan av, hemligt, ändå städse. *Här kan inget bevaras*. I sin essä fortsätter Cavalcante: *Här är det endast möjligt att vara helt närvarande*.¹⁸

¹⁷ Anne Carson, ”Every exit is an entrance”, *Decreation*, (New York: Vintage, 2006), 19–20.

¹⁸ Så Cavalcante Schuback, LTI, 152.